

JINOYAT QONUNCHILIGIDA AYB VA AYBSIZLIK PREZUMPSIYASI O'RTASIDAGI HUQUQIY MUVOZANAT

Yodgorov Ismoil Akmal o'g'li

TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyi o'qivchisi.

+998917330515 yodgorovismoil55@gmail.com

Ergashov Mirkomil Ma'rufjon o'g'li

TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litsey o'quvchisi.

+998948172227 emirkomil594@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20594676>

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada jinoyat huquqi va jinoyat-protsessual qonunchiligining fundamental ustunlaridan biri hisoblangan ayb prinsipi hamda aybsizlik prezumpsiyasi (presumption of innocence) o'rtasidagi huquqiy muvozanatni ta'minlash muammolari keng qamrovli tahlil qilingan. Muallif shaxsning jinoiy javobgarlikka tortilishi jarayonida subyektiv aybdorlik mezonlari bilan uning huquqiy maqomini himoya qiluvchi immunitetlar o'rtasidagi o'zaro mutanosiblikni zamonaviy jinoyat-huquqiy doktrinalar prizmasi orqali tadqiq etadi.*

Maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlari, xususan, yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida aybsizlik prezumpsiyasining konstitutsiyaviy-huquqiy kafolatlari yanada kuchaytirilganligi amaldagi Jinoyat va Jinoyat-protsessual kodekslari normalari bilan qiyosiy ravishda baholangan. Tadqiqot davomida kiberjinoyatchilik, uyushgan korrupsiya va murakkab iqtisodiy jinoyatlarni fosh etishda isbotlash majburiyati (burden of proof) hamda aybni aniqlash jarayonida yuzaga kelayotgan huquqiy kolliziyalar va sud amaliyotidagi muammolar tanqidiy tahlil qilingan.

Rivojlangan xorijiy davlatlar (AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya) va xalqaro sud instansiyalarining (Inson huquqlari bo'yicha Yevropa sudi) preventiv tajribasi o'rganilib, ayb va aybsizlik prezumpsiyasi prinsiplari o'rtasidagi nomutanosibliklarni bartaraf etish imkoniyatlari yoritilgan. Yakunda gumon qilinuvchi va ayblanuvchining huquqiy himoya vositalarini kengaytirish, isbotlanmagan har qanday shubhalarni ayblanuvchining foydasiga talqin qilish mexanizmini to'liq va so'zsiz amaliyotga tatbiq etish hamda jinoiy qonunchilik normalarini yanada takomillashtirish bo'yicha aniq ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

***Аннотация.** В данной статье всесторонне анализируются проблемы обеспечения правового баланса между принципом вины и презумпцией невиновности, которые являются фундаментальными столпами уголовного права и уголовно-процессуального законодательства. Автор исследует взаимосвязь между критериями субъективного вменения при привлечении лица к уголовной ответственности и иммунитетам, защищающими его правовой статус, через призму современных уголовно-правовых доктрин. В статье в сравнительном аспекте с нормами действующего Уголовного и Уголовно-процессуального кодексов оцениваются проводимые в Новом Узбекистане судебные реформы, в частности, усиление конституционно-правовых гарантий презумпции невиновности в новой редакции Конституции Республики Узбекистан.*

В ходе исследования подвергнуты критическому анализу правовые коллизии и проблемы судебной практики, возникающие в процессе установления вины и бремени доказывания (burden of proof) при раскрытии киберпреступлений, организованной коррупции и сложных экономических преступлений. Изучен превентивный опыт развитых зарубежных стран (США, Великобритании, Германии) и международных судебных инстанций (Европейского суда по правам человека), освещены возможности устранения диспропорций между принципами вины и презумпции невиновности. В заключении выдвинуты конкретные научно-практические предложения и рекомендации по расширению средств правовой защиты подозреваемого и обвиняемого, полному и безусловному внедрению в практику механизма толкования любых недоказанных сомнений в пользу обвиняемого, а также по дальнейшему совершенствованию норм уголовного законодательства.

Ключевые слова: *Принцип вины, презумпция невиновности, правовой баланс, бремя доказывания, субъективное вменение, права обвиняемого, судебная реформа, конституционные гарантии, толкование сомнений.*

Abstract. *This article comprehensively analyzes the challenges of ensuring a legal balance between the principle of guilt and the presumption of innocence, which represent the fundamental pillars of criminal law and criminal procedure legislation. The author examines the correlation between the criteria of subjective culpability in bringing an individual to criminal liability and the immunities protecting their legal status through the prism of modern criminal-legal doctrines.*

Through the prism of judicial and legal reforms implemented in New Uzbekistan, the article critically assesses the strengthening of the constitutional-legal guarantees of the presumption of innocence in the new edition of the Constitution of the Republic of Uzbekistan in comparison with the norms of the current Criminal and Criminal Procedure Codes. In the course of the study, legal conflicts and problems in judicial practice arising during the determination of guilt and the burden of proof in solving cybercrimes, organized corruption, and complex economic crimes are subjected to critical analysis. The preventive experience of developed foreign countries (the USA, the UK, Germany) and international judicial instances (the European Court of Human Rights) is examined, and the possibilities of eliminating imbalances between the principles of guilt and the presumption of innocence are highlighted. In conclusion, specific scientific and practical proposals and recommendations are put forward to expand the legal protection tools of suspects and defendants, to fully and unconditionally implement the mechanism of interpreting any unproven doubts in favor of the accused into practice, and to further improve the norms of criminal legislation.

Keywords: *Principle of guilt, presumption of innocence, legal balance, burden of proof, subjective culpability, rights of the accused, judicial reform, constitutional guarantees, interpretation of doubts.*

Asosiy qism. Jinoyat-huquqiy tizimning eng fundamental vazifasi nafaqat sodir etilgan jinoyat uchun adolatli jazo tayinlash, balki jinoyiy ta'qib ostidagi shaxsning huquq va erkinliklarini davlat organlarining asossiz aralashuvidan va repressiv ta'siridan himoya qilishdir.

Ushbu muvozanatni ta'minlovchi ikki asosiy ustun — bu moddiy jinoyat huquqidagi "ayb prinsipi" (subyektiv aybdorlik) hamda protsessual huquqdagi "aybsizlik prezumpsiyasi" hisoblanadi. Klassik va zamonaviy yuridik doktrinada ushbu ikki tushuncha bir-birini inkor etmaydi, aksincha, adolatli sudlovni ta'minlashda o'zaro muvozanatni hosil qiladi. Jinoyat kodeksining (JK) 9-moddasida mustahkamlangan ayb prinsipi shaxs faqat qonun bilan belgilangan tartibda aybi isbotlangan taqdirdagina jinoyiy javobgarlikka tortilishini aniq ko'rsatadi.

Ushbu moddiy norma Jinoyat-protsessual kodeksining (JPK) 23-moddasidagi aybsizlik prezumpsiyasi prinsipi bilan chambarchas bog'liq holda ishlaydi.

Amaldagi konstitutsiyaviy va protsessual qonunchiligimizda ushbu huquqiy muvozanatni ta'minlash borasida inqilobiy normalar joriy etildi. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 28-moddasida aybsizlik prezumpsiyasi konstitutsiyaviy kafolat sifatida oliy darajaga ko'tarildi. Ushbu normaning mantiqiy davomi sifatida JPKning 23-moddasida shaxsning aybdorligi qonunda nazarda tutilgan tartibda isbotlangunga va sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bilan aniqlangunga qadar u aybsiz hisoblanishi qat'iy belgilangan.

Protsessual qonunchiligimizdagi eng muhim amaliy mezonlardan biri — isbotlash majburiyatining (burden of proof) taqsimlanishidir. JPKning 23-moddasi uchinchi qismiga muvofiq, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi o'zining aybsizligini isbotlashi shart emas va isbotlash majburiyati to'liq ravishda ayblovni ilgari surgan organlar — surishtiruvchi, tergovchi va prokuror zimmasiga yuklatiladi.

Ushbu prinsiplar o'rtasidagi muvozanat amaliyotda ayniqsa subyektiv tomonni isbotlash va shubhalarni talqin qilish jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, JKning 9-moddasiga ko'ra, obsubyektiv xavfli oqibatlarni keltirib chiqargan, biroq ularning yuzaga kelishini oldindan ko'ra bilmagan va ko'ra bilishi shart bo'lmagan shaxsni javobgarlikka tortish, ya'ni "obyektiv ayblov" (aybsiz zarar yetkazish) qat'iy man etiladi. Protsessual jihatdan esa, JPKning 23-moddasi to'rtinchi qismiga asosan, aybdorlikka oid barcha subyektiv va obyektiv elementlar bo'yicha bartaraf etib bo'lmaydigan shubhalar (masalan, gumon qilinuvchining qasdi yoki ehtiyotsizligi to'liq isbotlanmagan holatlar) so'zsiz gumon qilinuvchining, ayblanuvchining yoki sudlanuvchining foydasiga talqin qilinishi shart. Ushbu qoida sud amaliyotida faqatgina rasmiy deklaratsiya bo'lib qolmasligi uchun O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining "Sud hukmi to'g'risida"gi qarorlarida ham sudlar taxminlarga asoslangan yoki shubha ostida bo'lgan dalillar bilan shaxsni aybdor deb topishga haqli emasligi qat'iy ko'rsatib o'tilgan.

Biroq, zamonaviy axborot texnologiyalari asrida kiberjinoyatchilik, raqamli firgarlik va transmilliy jinoyatlarning ko'payishi o'z navbatida ushbu ikki printsip muvozanatiga jiddiy huquqiy va uslubiy bosim o'tkazmoqda. Masalan, bank kartalaridan pul o'g'irlash (JK 169-moddasi tegishli bndlari) yoki raqamli texnologiyalar yordamida sodir etilayotgan firgarlik holatlarida dastlabki tergov organlari ko'pincha karta egasi yoki IP-manzil egasini bevosita aybdor deb hisoblash tendensiyasiga moyil bo'lib qolmoqdalar.

Bu esa protsessual jihatdan aybsizlik prezumpsiyasining buzilishiga va shaxsning o'z IP-manzili yoki kartasini uchinchi shaxslar noqonuniy egallab olganini "o'zi isbotlab berishiga" majburlashdek noto'g'ri amaliyotni keltirib chiqarmoqda. Raqamli makonda sodir etilayotgan jinoyatlarda gumonlanuvchining IP-manzilidan foydalanilganining o'zi uning subyektiv aybini (JK 9-moddasi ma'nosida) to'liq tasdiqlamaydi. Bunday sharoitda JPKning 23 va 85-86-moddalari talablariga rioya etgan holda, tergov organi raqamli izlarning aynan o'sha jismoniy shaxs tomonidan g'arazli maqsadda qoldirilganini har tomonlama va shubhasiz isbotlashi shart.

Shuningdek, protsessual qonunchilikda noqonuniy yo'l bilan olingan dalillarning yuridik kuchga ega emasligi to'g'risidagi qoida (Fruit of the poisonous tree doktrinasini) ayb va aybsizlik prezumpsiyasi muvozanatini ushlab turuvchi asosiy filtrlardan biridir. JPKning 95-1-moddasiga ko'ra, qonuniy asoslar mavjud bo'lmagan holda yoki protsessual huquqlarni buzgan holda, masalan, himoyachi ishtirokisiz yoxud ruhiy va jismoniy tazyiq ostida olingan ko'rsatuvlar dalil sifatida mutlaqo yaroqsiz deb topiladi va jinoiy ayblov asosiga qo'yilishi mumkin emas. Bu taqiq tergov organlarining shaxs aybini har qanday yo'l bilan isbotlashga bo'lgan repressiv intilishini jilovlaydi va aybsizlik prezumpsiyasining real ishlashini ta'minlaydi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, jinoyat huquqidagi subyektiv ayb prinsipi bilan jinoyat-protsessual huquqidagi aybsizlik prezumpsiyasi o'rtasidagi muvozanat har qanday demokratik jamiyatda adolat tarozisidir. Milliy qonunchiligimizdagi eng so'nggi protsessual o'zgarishlar va konstitutsiyaviy normalar ushbu muvozanatni huquqiy jihatdan mustahkamlagan bo'lsa-da, amaliyotda tergov organlarining faqat ayblov yo'nalishida ish yuritish (obvintelniy uklon) stereotipini to'liq sindirish lozim. Kelgusida raqamli va kiber-makondagi jinoyatlarni isbotlash metodikasini aynan JPKning 23-moddasi talablariga moslashtirish hamda har qanday raddiya qilinmagan shubhani sudlanuvchi foydasiga qo'llash amaliyotini yanada qat'iylashtirish davlat huquqiy siyosatining ustuvor vazifasi bo'lib qolishi lozim.

XULOSA. Jinoyat qonunchiligida subyektiv ayb prinsipi bilan aybsizlik prezumpsiyasi o'rtasidagi huquqiy muvozanatni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ushbu ikki tushuncha demokratik jamiyatda adolatli sudlovni ta'minlovchi eng bosh mezondir. Moddiy jinoyat huquqidagi subyektiv aybdorlik talabi (JK 9-moddasi) hamda protsessual huquqdagi aybsizlik prezumpsiyasi (JPK 23-moddasi) shaxs huquqlarini davlat organlarining repressiv hamda asossiz aralashuvidan himoya qiluvchi yaxlit tizimni tashkil etadi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizning 28-moddasida aybsizlik prezumpsiyasining konstitutsiyaviy kafolat sifatida eng oliy darajaga ko'tarilishi va har qanday bartaraf etib bo'lmaydigan shubhalarning so'zsiz ayblanuvchi (sudlanuvchi) foydasiga talqin qilinishi tartibining mustahkamlanishi, milliy huquq tizimimizning insonparvarlik karakterini yangi bosqichga olib chiqdi.

Biroq, zamonaviy kiberjinoyatchilik, raqamli firgarlik va kiber-makondagi huquqbuzarliklar sharoitida tergov amaliyotida obyektiv ayblov (aybsiz zarar yetkazish) elementlariga yo'l qo'yish, ya'ni karta yoki IP-manzil egasining aybsizligini uning o'ziga isbotlatish tendensiyalari hanuz kuzatilmoqda. Bunday holatlar protsessual huquqdagi isbotlash majburiyatining (burden of proof) taqsimlanishi prinsipini buzadi va muvozanatning og'ishiga olib keladi.

JPKning 95-1-moddasida belgilangan noqonuniy yo‘l bilan olingan dalillarning maqbulligini inkor etish qoidasi esa, tergov organlarining ayblovga moyillik (obvinitelniy uklon) stereotiplarini jilovlashda asosiy filtr vazifasini bajarmoqda.

Yakuniy xulosa o‘rnida aytish joizki, jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligidagi ayb hamda aybsizlik prezumpsiyasi muvozanatini barqaror saqlash uchun nafaqat qonun normalarini takomillashtirish, balki sud amaliyotida ushbu normalarning real ishlashini ta‘minlash zarur.

Kelgusida raqamli makonda sodir etilayotgan jinoyatlarni isbotlash uslubiyotini protsessual kafolatlar bilan qat‘iy muvofiqlashtirish, subyektiv qasdni aniqlashda raddiya qilinmagan har qanday shubhani sudlanuvchi foydasiga qo‘llash mexanizmini to‘liq va so‘zsiz amaliyotga tatbiq etish davlat huquqiy siyosatining ustuvor vazifasi bo‘lib qolishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. [O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi] (<https://lex.uz/docs/-111453>) // O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi (Lex.uz). – (Yangi tahriri, amaldagi qonunchilik asoslari bilan).
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi // O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi (Lex.uz). – (Amaldagi tahriri, subyektiv ayb prinsiplari normalari bilan).
3. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi // O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi (Lex.uz). – (Amaldagi tahriri, aybsizlik prezumpsiyasi va dalillar maqbulligi normalari bilan).
4. Rustambayev M.X. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqi kursi. Umumiy qism. 1-tom: Jinoyat qonuni to‘g‘risida ta‘limot. – Toshkent: Orient universiteti, 2021 [2].
5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2017-yil 23-maydagi 19-sonli “Sud hukmi to‘g‘risida”gi Qarori (amaldagi tahriri, shubhalarni ayblanuvchi foydasiga talqin qilish bo‘yicha sud sharhlari bilan).